

Figura 1. “El sueño de la razón produce monstruos”, aguafort, aiguatinta sobre paper verjurat, 306 x 201 mm, que correspon al 43 dels *Caprichos* (1797–1799) de Francisco de Goya y Lucientes (1746–1828). Museo del Prado. Font: Wikipedia. Domini públic.

El son de la raó produeix monstres

La referència d'aquest títol és evidentment el conegut gravat de Goya que reproduïx la Figura 1, amb el títol en castellà “El sueño de la razón produce monstruos”, el 43 de la sèrie *Caprichos*. És important tenir present el títol original, sobretot pel que fa al mot “sueño”, que en castellà tant és ‘son’ com ‘somni’.

Efectivament, en castellà “sueño” pot referir-se al fet de dormir, que en català equival al ‘son’, que seria l’acte de dormir. Segons el context, en català, ‘son’ és masculí (com en la frase “fer un son”, o sigui dormir una estona) o femení (com en la frase “Rondar-li a algú la son”, com ganes de dormir). Les dues frases estan tretes del DIEC. Però també es refereix al català ‘somni’, que té com a principal accepció aquesta: “Sèrie de pensaments, d’imatges, d’emocions, que ocorren durant el son” (DIEC).

L’ambivalència de significat del castellà “sueño” també s’observa en la traducció al francès, “sommeil”, com acte de dormir i “rêve”, equivalent de somni. També en l’anglès, “sleep” i “dream”. Generalment veiem traduït el títol del gravat de Goya, com “El son de la raó...”, “Le sommeil de la raison...”, “The sleep of reason...”, però es veu també “The dream of reason...”

La distinció o la confusió dels dos significats és important perquè pot derivar cap a interpretacions diverses.

La interpretació canònica i d’acord amb les fonts

Aquesta interpretació canònica consisteix a entendre “sueño” com equivalent de ‘son’, o sigui de dormir, del fet de l’absència de la raó en l’acte de dormir. Aquesta absència és la responsable de l’aparició dels monstres.

Aquesta visió és segurament la del propi Goya, un il·lustrat, un afrancesat, que es bat per l'imperi de la raó i denuncia que quan aquesta manca tots els monstres i els desastres es poden desfermar. A favor d'aquesta interpretació hi ha tres manuscrits, el primer dels quals seria autògraf del propi Goya i es conserva al Museo del Prado i datat al 1797. En aquest s'hi poden destacar dues frases:

“El autor, soñando. Su yntento (sic) solo es desterrar bulgaridades (sic) perjudiciales, y perpetuar con esta obra de caprichos el testimonio sólido de la verdad”. (L'autor, somniant. El seu intent només és bandejar vulgaritats perjudicials, i perpetuar amb aquesta obra de capricis el testimoni atge sòlid de la veritat”).

“La fantasía abandonada de la razón produce monstruos imposibles: unida con ella es madre de las artes y origen de las maravillas.” (La fantasia abandonada de la raó produeix monstres impossibles: unida amb ella és mare de les arts i origen de les meravelles).

En el segon dels manuscrits, conegut com el de López de Ayala, s'hi diu:

“La fantasía abandonada de la razón produce monstruos, y unida con ella es madre de las artes”. (La fantasia abandonada de la raó produeix monstres, i unida amb ella és mare de les arts).

I en el tercer dels manuscrits, conservat a la Biblioteca Nacional, s'hi diu:

“Portada para esta obra: cuando los hombres no oyen el grito de la razón, todo se vuelve visiones”. (Portada per a aquesta obra: quan els homes no senten el crit de la raó, tot es torna visions).

Aquest tercer manuscrit avala la idea que Goya pensava en aquest 43è *Capricho* com el que hauria d'anar a l'inici presidint els 80 gravats. Finalment el va situar al mig. Però la importància que li donava Goya sembla cosa segura. Per altra banda, es tenen dibuixos preparatoris del gravat. En el

més important, s’hi escriu “Sueño 1. Idioma universal. El Autor soñando”, on Goya es veu com el protagonista que està dormint, i en aquest cas també seria acceptable dir que està somiant tots aquests personatges que el rodegen. Molts observadors creuen que Goya tenia la intenció de representar-se adormit entre les seves eines de dibuix, la seva raó anul·lada pel son, embolicada per les criatures que rondan a la foscor. Aquestes criatures que apareixen en aquesta obra s’associen sovint a la tradició popular espanyola amb el misteri i la maldat; els mussols que envolten Goya poden ser símbols de bogeria, i els ratpenats en eixam poden simbolitzar la ignorància.

Del son al somni

Evidentment, Goya és un il·lustrat que lluita sobretot contra la ignorància, la crueltat, d’un Antic Règim. Ell mateix, com a “afrancesat”, en seria víctima, morint a Bordeus el 1828. Ara bé, més enllà de l’adscripció il·lustrada, el *Capricho* 43 també permet encetar un altre tipus d’interpretació, especialment a partir de la comprensió del dibuix titulat “Sueño 1. Idioma universal. El Autor soñando” i de l’esmentada frase de 1797. És el mateix Goya el que dorm i en aquest cas somia, potser té un malson que es representa en les figures a la part de dalt del gravat. Aleshores, el “sueño” ja no és només ‘son’ o absència, en aquest cas de raó, es somni i potser malson.

De passada és curiós observar com en les llengües romàniques el concepte ‘malson’ s’expressa com ‘pesadilla’ en castellà, ‘cauchemar’ en francès o ‘incubo’ en italià. No tenen etimologia en comú. En llatí ‘malson’ es diu ‘somnum exterreri’. I en les no romàniques, per exemple en anglès se’n diu ‘nightmare’.

Es pot, doncs, considerar vàlida la idea que “el son de la raó...” també podria ser “el somni de la raó”, o fins i tot

malson. És el que permeten les obres d'art, un seguit de resonàncies, de metàfores i d'interpretacions. Potser el que fa Goya és albirar un sentit de la Il·lustració més enllà del significat en el moment present en què Goya compon els gravats, un albirar del qual Goya no n'és encara plenament conscient. Una interpretació de John J. Ciofalo (2001) especula sobre el significat de la posició 43 que ocupa el gravat i potser força les coses i diu que els *Caprichos* en conjunt i aquest 43 obre la porta d'entrada al "somni" de la raó, al malson de la raó i a la bogeria. Diu que seria com si Goya adreçés la llum de la Il·lustració sobre sí mateixa i aquí és on es troben els monstres.

Potser sense forçar tant l'argument, sí que veiem que està documentat que Goya s'hi veu a sí mateix dormint i no és cap idea forassenyada dir que somia. I el somni és el resultat del dormir.

I el somni pot esdevenir el sinònim d'un desig, un desideràtum, un objectiu, una esperança; però també pot ser sinònim d'il·lusió vana. Al diccionari de castellà, el DRAE, contempla també aquesta accepció per 'sueño':

"Cosa que carece de realidad o fundamento, y, en especial, proyecto, deseo, esperanza sin probabilidad de realizarse." (Cosa que no té realitat o fonament, i, en especial, projecte, desig, esperança sense probabilitat de realitzar-se.).

I en català, 'somni', al diccionari, DIEC, té també aquestes quatre definicions: imaginació vana de coses impossibles o cregudes impossibles; esperança, projecte, que sembla no tenir cap probabilitat de realitzar-se; mera il·lusió; idea quimèrica.

Pot retenir-se, doncs, tres idees clau: que el son del *capicho* també pot derivar cap el concepte de somni, que el concepte de somni pot ser desig, esperança, objectiu; i també pot ser sinònim de vana il·lusió.

De la Il·lustració al Romanticisme

Tot i les connotacions negatives per a ‘sueño’ o ‘somni’, com hem vist, forma part del llenguatge corrent utilitzar-los també en un sentit oposat. El somni és un desig que es voldria acomplir i pot tenir càrrega positiva. Això està molt clar en l’anglès ‘dream’. I només cal recordar la famosa frase de Martin Luther King (1929–1968), líder de la lluita pels drets civils dels negres americans. “I have a dream...” (Tinc un somni) va dir el 1963, va publicar un llibre amb aquest títol i va ser assassinat el 1968.

Mentre les ones de la Il·lustració van expandint-se, ja apareix el Romanticisme. I es pot dir que tots dos moviments es solapen. Un cap a les seves darreries i ja triomfant en l’aplicació de la Raó, de la Ciència, en forma de Revolució Industrial, per exemple. L’altre, el Romanticisme, en un moviment tant cultural com polític que s’origina a Alemanya a final del segle XVIII, inicialment com a moviment literari, però que ràpidament passa a influir totes les arts.

El Romanticisme vindria a ser una reacció al racionalisme de la Il·lustració i el neoclassicisme, donant importància al sentiment, a allò obscur, al terror si convé. Doncs bé, mentre Goya fa el seus *Caprichos* (1797–1799), en principi sota l’ideal il·lustrat, a Alemanya ja als 1770 amb el moviment “Sturm und Drang” (Tempesta i Empenta) s’albira el Romanticisme. I poc després a Anglaterra. El gust romàntic podria fer seva l’estètica del *Capricho* 43.

De fet, a partir de la mort de Goya (1828) la postura adoptada a Espanya davant de les seves estampes serà la de silenciar-les quan no d’infravalorar-les. La segona edició no va aparèixer fins al 1855. A Europa, al contrari que a Espanya, i sobretot a França, sota els aires del Romanticisme, les estampes de Goya van adquirir una gran valoració.

El somni del Romanticisme produeix monstres?

L'estiu de 1816 es van trobar a la a la Villa Diodati, en una localitat prop de Ginebra la parella Shelley, John Polidori i Lord Byron, entre altres, representants anglesos del Romanticisme. Lord Byron, George Gordon Byron (1788–1824), és el famós poeta romàntic anglès, també conegut per la seva intervenció en la Guerra d'independència de Grècia (1821-1832). Va morir prematurament als 36 anys.

La parella Shelley la componien Mary Shelley (1797–1851) i el poeta romàntic i filòsof Percy Bysshe Shelley (1792–1822). Tot i no estar casats el 1816, Mery ja abans havia adoptat el cognom del seu company i després marit. Mary Shelley era de fet filla del filòsof polític protoanarquista William Godwin (que esmentem a l'assaig L'ANARQUISME) i la seva mare era la filòsofa i activista profeminista Mary Wollstonecraft. Un bon pedigrí! També els acompanyava l'escriptor i metge anglès John Polidori (1795–1821). Veiem que no només Lord Byron mor prematurament, també Percy Bysshe Shelley, amb 30 anys, i Polidori, amb 26 anys. Tot molt romàntic. Mary Shelley tot just arriba als 54 anys.

El fet és que en aquesta trobada es comprometen ells mateixos a compondre una obra de tema de terror. Les obres que més sobresurten són la de Polidori, *The Vampyre* (*El vampir*, 1819), a proposta de Lord Byron i que és la primera obra en llengua anglesa sobre el tema, que es convertirà en tot un subgènere literari. Els vampirs poden fer recordar els ratpenats del *Capricho* 43 de Goya.

Però l'obra determinant que surt de la trobada a Suïssa és la coneguda obra de Mary Shelley, *Frankenstein o el modern Prometeu* (*Frankenstein or The Modern Prometheus*, 1818). L'obra explica el conegut argument de com el Doctor Víctor Frankenstein dona vida a un ésser fet de trossos d'altres éssers humans cadàvers.